EKSTREMIZMGA QARSHI MUROSASIZLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY- SIYOSIY TEXNOLOGIYALARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Uralov Mansur Uralovich
Innavatsion va texnalogiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekstremizmga qarshi murosasizlikni shakllantirishda ijtimoiy- siyosiy texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ekstremizm va radikalizm XXI asrning eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy tahdidlaridan biri sifatida jahon miqyosida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekstremizm, radikalizm, diskurs, yoshlar, xavfsizlik, siyosat, ma’naviyat, tarbiya, profilaktika, axborot, jamiyat, barqarorlik.

Ekstremizm va radikalizm XXI asrning eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy tahdidlaridan biri sifatida dunyo miqyosida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayon ayniqsa yoshlar ongiga ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Siyosatshunos olimlar ta’kidlaganidek, yoshlar jamiyatning eng faol, energiyaga boy va innovatsion qatlamini tashkil etadi. Shu bois ular mafkuraviy oqimlar va ijtimoiy transformatsiyalarni eng tez qabul qiluvchi ijtimoiy guruh sifatida radikal g‘oyalarning ham asosiy auditoriyasiga aylanmoqda. Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar va madaniy ko‘p qirralilik sharoitida yoshlarning qarashlari va ijtimoiy identiteti turli ta’sirlarga ochiq bo‘lmoqda. Manuel Kastells ta’kidlaganidek, zamonaviy axborot jamiyatida mafkuraviy kurashlar ko‘proq axborot oqimlari va diskurslar maydonida yuz beradi[1]. Shunday ekan, ekstremizmga qarshi kurash nafaqat huquqiy choralar, balki ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarni samarali qo‘llashni ham talab qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar - bu jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, ijtimoiy ongni shakllantiruvchi hamda siyosiy barqarorlikni ta’minlovchi ilmiy asoslangan vositalar majmuasidir[2]. Ular orasida kommunikativ, mafkuraviy, ta’limiy va huquqiy texnologiyalar alohida o‘rin tutadi.

Siyosatshunoslik nazariyasida “ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar” tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng muhokama qilina boshladi. Bu tushuncha jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni boshqarishning, siyosiy jarayonlarni tartibga solishning va ijtimoiy ongni shakllantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari sifatida talqin etiladi[3]. Alvin Toffler ta’kidlaganidek, zamonaviy jamiyatda hokimiyat manbalari kuch, boylik va bilimdan iborat bo‘lsa, siyosiy texnologiyalar aynan shu uch asosni uyg‘unlashtirib, ijtimoiy jarayonlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi[4]. Shu ma’noda, ekstremizmga qarshi kurashda ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar yoshlarning ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirishning ilmiy-nazariy poydevorini tashkil etadi.

Ekstremizmga qarshi kurashda mafkuraviy-profilaktik texnologiyalar yoshlarni milliy meros, tarixiy qadriyatlar va diniy mo‘tadillik asosida tarbiyalashni nazarda tutadi. Masalan, O‘zbekistonda Amir Temur va Alisher Navoiy merosi, Forobiy va Ibn Sino falsafasi yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytiruvchi resurs sifatida qo‘llaniladi[5].

Ronald Inglehart va Kristian Welzel o‘z tadqiqotlarida ta’lim darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda demokratik qadriyatlar kuchliroq ekanini isbotladilar. Yoshlar ta’lim orqali tolerantlik, fuqarolik mas’uliyati va tanqidiy tafakkurni o‘zlashtiradilar. Shu sababli ko‘plab davlatlar ta’lim tizimida “global fuqarolik ta’limi”, “media savodxonlik” va “tinchlik madaniyati” fanlarini joriy qilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham bu paradigma joriy etilmoqda. Maktablarda diniy bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va fuqarolik qadriyatlarini singdiruvchi dasturlar mavjud. Shaxsiy ilmiy pozitsiyamizga ko‘ra, bu jarayonni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, yoshlarni nafaqat an’anaviy darslarda, balki onlayn platformalarda ham murosasizlik ruhida tarbiyalash muhim. B.Buzan xavfsizlik nazariyasida siyosiy barqarorlikni ta’minlash uchun huquqiy institutlarning rolini alohida ta’kidlaydi[6]. Siyosiy ekstremizmga qarshi kurashda qonuniy mexanizmlar, sud-huquq tizimi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning samarali faoliyati zarur. Rossiya Federatsiyasi (2002) va O‘zbekiston Respublikasi (2018)da qabul qilingan “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonunlar shunday paradigmaning amaliy ko‘rinishidir. Bu nazariy asos shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning murosasizlik qarashlarini shakllantirish faqat ta’lim va ma’naviyat bilan emas, balki huquqiy barqarorlik va siyosiy institutlarning izchil faoliyati bilan ham bog‘liq.

Kastellsning “Axborot jamiyati nazariyasi”ga ko‘ra, zamonaviy davrda siyosiy kurashlar raqamli makon — internet, ijtimoiy tarmoqlar va media orqali amalga oshmoqda. Ekstremistik guruhlar ham aynan shu makonda faoliyat yuritmoqda. Shuning uchun yoshlarning ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirish uchun axborot maydonida muqobil kontent yaratish, media savodxonlikni kuchaytirish va ijtimoiy tarmoqlarda “pozitiv kommunikatsiya strategiyalari”ni qo‘llash zarur.

O‘zbekistonda bu jarayon endigina rivojlanmoqda. “Yoshlar portali”, “Ma’rifat targ‘ibotchilari” kabi onlayn loyihalar yoshlarni sog‘lom mafkuraga jalb qilishda muhim o‘rin tutmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning nazariy asoslari turli paradigmalarda shakllangan:

- G‘arbda - kommunikativ va ta’limiy yondashuvlar;
- Osiyoda - mafkuraviy va davlat markazlashgan yondashuvlar;
- MDHda - huquqiy-nazorat paradigmasi.

O‘zbekistonning o‘ziga xosligi shundaki, u bu paradigmalarning barchasini uyg‘unlashtirgan holda, milliy qadriyatlar, mahalla instituti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bilan integratsiya qilmoqda. Bizning ilmiy yangilik sifatidagi pozitsiyamiz shundan iboratki, O‘zbekiston uchun samarali model - bu integratsion paradigmadir. Ya’ni, Habermasning kommunikativ yondashuvi, Gramschining mafkuraviy gegemonlik nazariyasi, Inglehartning ta’lim paradigmasi, Buzanning xavfsizlik konsepsiyasi, Castellsning axborot jamiyati nazariyasi - barchasi milliy qadriyatlar va mahalla institutlari bilan uyg‘unlashtirilgan holda yangi konseptual model sifatida qo‘llanilishi mumkin. Bu model yoshlarni ekstremizmga qarshi immunitetli qilishda nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham xizmat qiladi. Shu sababli, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning

nazariy asoslarini kompleks tahlil qilish keyingi boblarda O‘zbekiston tajribasini yanada chuqurroq o‘rganish uchun metodologik poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda, Siyosatshunos A.Heywood qayd etganidek, har qanday siyosiy texnologiyaning samaradorligi uning amaliy ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi[7]. Shu bois, ekstremizmga qarshi murosasizlik qarashlarini shakllantirish jarayonida O‘zbekiston uchun ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning amaliy mexanizmlarini tahlil qilish muhim ilmiy vazifadir.

Ta’lim — yoshlarning ongini shakllantiruvchi asosiy institutdir. Inglehart va Welzel ta’kidlaganidek, ta’lim darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda radikalizmga moyillik sezilarli darajada past bo‘ladi. Shu sababli, ko‘plab davlatlar ekstremizmga qarshi kurashda ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratmoqda. Germaniya, Buyuk Britaniya va AQShda fuqarolik ta’limi dasturlari yoshlarni demokratik qadriyatlar, tolerantlik va tanqidiy tafakkur ruhida tarbiyalaydi. Koreyada esa media savodxonlik va raqamli xavfsizlik darslari yoshlarni ekstremistik targ‘ibotlardan himoya qilishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda ta’lim tizimi tarixiy meros va milliy qadriyatlarga asoslangan. “Yoshlar ishlari agentligi” va “Ma’naviyat va ma’rifat markazi” bilan hamkorlikda maktab va oliy ta’lim tizimida bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va diniy mo‘tadillikka oid darslar o‘tkazilmoqda. Ammo bu jarayon hali to‘liq media savodxonlik bilan uyg‘unlashmagan. Bizning ilmiy fikrimizcha, O‘zbekiston uchun ta’lim texnologiyalarida yangi integratsion model zarur: G‘*arbning fuqarolik ta’limi + Osiyoning identitetni mustahkamlash tajribasi + O‘zbekistonning milliy qadriyatlar asosidagi ta’limi*. Ayniqsa, media savodxonlik darslarini ta’lim dasturlariga tizimli kiritish yoshlarni radikalizmga qarshi immunitetli qiladi.

Axborot jamiyati sharoitida media ijtimoiy ongni shakllantiruvchi eng kuchli vositaga aylangan. Kastells fikricha, zamonaviy siyosiy kurashlar asosan “axborot oqimlari” orqali olib boriladi. Shu bois ekstremizmga qarshi murosasizlik qarashlarini shakllantirishda media strategiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. AQSh va Yevropa mamlakatlarida ekstremistik targ‘ibotga qarshi muqobil onlayn kontent yaratish asosiy strategiya hisoblanadi. Masalan, Britaniyaning “Prevent” dasturi ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarni ekstremistik kontentdan himoya qilishni nazarda tutadi. Xitoy va Singapurda esa davlat nazorati ostida “musbat kontent”ni targ‘ib qilish modeli amal qiladi. O‘zbekistonda “Yoshlar portali”, “Ma’rifat targ‘ibotchilari” va “Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi” faoliyati yoshlar uchun sog‘lom axborot maydonini yaratishga xizmat qilmoqda. Biroq ekstremistik kontentning ko‘plab onlayn kanallarda erkin tarqalishi yoshlar ongini muhofaza qilishda hali ham muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bizning ilmiy pozitsiyamiz shundan iboratki, O‘zbekiston raqamli maydonda ikki yo‘nalishni kuchaytirishi kerak:

1. Muqobil kontent ishlab chiqish – yoshlar uchun qiziqarli, kreativ, milliy qadriyatlarga asoslangan videolar, podkastlar va interaktiv platformalar.
2. Media savodxonlikni kuchaytirish – yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatish.

Sotsiolog Dyurgkeym ta’kidlaganidek, ijtimoiy birdamlikning zaiflashishi jamiyatda radikal qarashlarni kuchaytiradi[8]. Shu bois yoshlarni jamiyatga integratsiya qilish ekstremizmga qarshi kurashda eng samarali ijtimoiy texnologiyalardan biridir.

Frantsiyada oilaviy va mahalliy hamjamiyatni jalb qilish orqali yoshlarni radikallashuvdan himoya qilish amaliyoti qo‘llanilmoqda. Singapurda esa diniy jamoalar va mahalliy yetakchilar bevosita yoshlar bilan ishlash jarayoniga jalb qilinadi. O‘zbekistonda mahalla instituti yoshlarning ijtimoiy integratsiyasi uchun asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Mahalla yig‘inlari nafaqat ijtimoiy nazorat, balki tarbiyaviy va mafkuraviy markaz vazifasini ham bajaradi. Bu jihat O‘zbekiston modelining o‘ziga xos ustunligidir. Bizningcha, O‘zbekistonda mahalla institutini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish zarur. Masalan, mahalla asosida onlayn platformalar yaratilib, yoshlarning muammolari bevosita muhokama qilinsa, bu ularning radikal guruhlarga qo‘shilish ehtimolini kamaytiradi.

AQSh va Yevropada fuqarolik jamiyati institutlari yoshlarni radikallashuvdan himoya qilishda bevosita faoliyat yuritadi. Masalan, “EXIT-Germany” dasturi NNT tashabbusi bilan amalga oshirilgan. So‘nggi yillarda “Yuksalish” umummilliy harakati, “Istiqbolli avlod” kabi NNTlar yoshlar bilan ishlashda faol ishtirok etmoqda. Biroq bu jarayon hali davlat tashabbuslariga

qaram holda davom etmoqda. Bizningcha, O‘zbekistonda NNTlarning mustaqil tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularning yoshlar bilan bevosita ishlashini kengaytirish zarur. Bu fuqarolik jamiyatining ijtimoiy-siyosiy texnologiyalardagi rolini kuchaytiradi.

Ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar amaliyotda turli institutlar orqali ro‘yobga chiqadi: ta’lim tizimi yoshlarni bilim va qadriyatlarga yo‘naltirsa, media ongni shakllantiradi, mahalla jamiyatga integratsiyani ta’minlaydi, davlat siyosati huquqiy barqarorlikni kafolatlaydi, fuqarolik jamiyati esa ijtimoiy ishtirokni kengaytiradi. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bu institutlarning barchasi milliy qadriyatlar va tarixiy bag‘rikenglik an’analari bilan uyg‘unlashgan holda ishlaydi.

Bizning ilmiy yangilik sifatidagi pozitsiyamiz shundan iboratki, ekstremizmga qarshi kurashda samarali natija beruvchi integratsion model — *bu ta’lim + media + mahalla + davlat siyosati + fuqarolik jamiyati* mexanizmlarining milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan tizimidir. Bunday model nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham O‘zbekistonning xavfsizlik strategiyasini mustahkamlaydi. Yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy tahlillar asosida ushbu paragraf bo‘yicha quyidagi umumlashtirilgan xulosalarga keldik:

Birinchidan, ekstremizm va radikalizm zamonaviy davrda yoshlar ongiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatayotgan tahdid sifatida shakllanmoqda. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar ularni faqat huquqiy choralar bilan emas, balki kommunikativ, ta’limiy, mafkuraviy va madaniy mexanizmlar orqali himoya qilishga xizmat qilishi zarur.

Ikkinchidan, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning o‘ziga xosligi shundaki, ular jazolash emas, balki profilaktik va tarbiyaviy vazifani bajaradi. Habermasning kommunikativ nazariyasi, Gramschining mafkuraviy gegemonlik qarashlari, Inglehart va Welzelning ta’lim paradigmasi hamda Buzanning xavfsizlik konsepsiyasi ushbu texnologiyalarning nazariy asoslarini tashkil etadi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, G‘arb davlatlari fuqarolik ta’limi va media savodxonlikka urg‘u bersa, Osiyo mamlakatlari identitetni mustahkamlash va diniy murosalilikni targ‘ib qiladi, MDH mamlakatlari esa huquqiy choralarni ma’naviy-ma’rifiy ishlar bilan uyg‘unlashtirmoqda. O‘zbekiston o‘ziga xos yo‘l tanlab, milliy qadriyatlar, mahalla institutlari va davlat siyosatini integratsion shaklda qo‘llab kelmoqda.

To‘rtinchidan, O‘zbekiston tajribasining ustun jihati shundaki, bu yerda ta’lim, media, mahalla, davlat siyosati va fuqarolik jamiyati institutlari bir butun tizimda faoliyat yuritadi. Bu jarayon yoshlar ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirish, bag‘rikenglik qadriyatlarini mustahkamlash va “ma’naviy-mafkuraviy immunitet” yaratishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, ilmiy yangilik sifatida O‘zbekiston uchun integratsion model taklif qilindi. Ushbu model G‘arbning fuqarolik ta’limi, Osiyoning diniy murosalilik tajribasi, MDHning huquqiy paradigmalarini milliy qadriyatlar va mahalla instituti bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Xulosa qilib aytganda, bu konsepsiya nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham mamlakat xavfsizlik strategiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida ekstremizmga qarshi kurashning samarali yo‘li — ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarni integratsion, kompleks va milliy qadriyatlarga moslashtirilgan holda qo‘llashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell, 2009.
2. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
3. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века–M //Издательство «АСТ. – 2008.
5. Рахмонов Х. Таълим орқали бағрикенглик: Ўзбекистон ва ЮНЕСКО ҳамкорлиги тажрибаси. — Тошкент: Фан ва технология, 2021. — 198 b.
6.Бузан Б. Люди, государства и страх: Повестка дня для международных исследований безопасности в постхолодновой эре. — Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1991.
7. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
8. Durkheim E. The rules of sociological method //Social theory re-wired. – Routledge, 2023. – b. 9-14.